

kikezdhethetlen világnézet, mint élet, társadalom, országszervező erőforrás. A világ nagy kultúrái s az azokat létrehozó nagy népek, valamennyien koherens, összefüggő kidolgozott hitéletet éltek. A baj nem az időközben küzdelmes utakon-módokon megszerzett tudással van, hanem azzal az ürrel, melyet a változások hoztak magukkal, néhol, mint az árvíz, csak kimosva a hídlábak körül a teret, melyet nem töltött be aztán semmi. Avagy a semmi tölti be. Ahogy egy nyugati gondolkodó fogalmazta megrendülten: a mi világunkban műholdak vannak s teleszkópok, de csak a tudásnak vannak tornyai, nem a hitnek. Visszaút még sincs; a régiek tudatvilága méreteiben kisebb volt mint a miénk, de éppen a hit révén messzebbre nyúlt. Ezért nem volna szabad csak felpörgetett iramban átviharzani földi életünk legszebb évein, miközben az elvetett vigasz s az elvesző magyarázat miatt még nehezebb lesz meghalni. Pedig egy napon a semmi elé állítani hervadó testünket - újra felmerül, hogy nem egyszerűen a pontos tudás vagy tudatlanság tényezőjén múlik ennek beletörődéssel és méltósággal való elfogadása. Hanem azon a másik tudáson: a mentális menedéken. A közösen elfogadott vigazon és magyarázaton, mely nem ellenkezik és nem vitatkozik a kétszerkettő személytelen igazságaival. Hiszen tovább, túl azokon helyezkedik el, máshol. Ahol a kőkemény "kínai falak" fizikája felragyoghat, de már mit ér! A jóság, a szeretet, a részvét, az öröm, a sírás megannyi, soha semmilyen olajmezőkbe vagy bankügyletekbe nem foglalható erőforrásaihoz képest csak múltó legenda lehet. Ez hát a múltóbb legenda, nem a másik. A szeretet tud az anyagról is, és képes a vele való szövetségre. Az anyag tisztos közönye képes felépíteni a világok kínai falát, de emberi erőfeszítés nélkül nem ismeri a szeretetet: a Teremtés második finomabb erőfeszítését. A Teremtő megparancsolta mindennek, a világnak, hogy *legyen*, de nem parancsolt tovább neki semmit. Csak törvényeket rendelt, hogy felügyeljenek tényészetére. Az embert megteremtette és meghagyta neki, hogy tekintettel legyen mindenre. Az egyik nevét, melyet félénk tisztelettel még ősidők homályában adtak neki, hogy Gondviselő - mint szerepet vissznyújtja, adományozza lelkes és értelmes lénynek, melyet saját képére teremtett, s úgy rendelte az első paradicsomi próba lejártával, hogy *gondja* is legyen s azt *viselje* is.

Dr. GAAL GYÖRGY

KÖVÁRY LÁSZLÓ ÉS KOLOZSVÁR

Torda szülötte, Erdély történetírója, Kolozsvár polgára volt Kövály László.

Tordához a család és a gyermekkor kötötte. Családjá születése előtt vagy 200 esztendővel telepedett ott le, a hagyomány szerint hajdú eredetűek lehettek. Édesapja, Kövály József, a szücsök céhmestere volt, édesanyját sepsiszentgyörgyi Miklós Katának hívták. A házasságból hat gyermek született, a két lány közül Katalin a kövendi Weressek, Ágnes a dersi Kanyarók családjának lett. A négy fiút, bár csak hosszas unszólásra, az apa végül iskoláztatta. Mindnyájukból jeles ember lett. Tanulmányaikat a rangos tordai Unitárius Algimnáziumban kezdték, a kolozsvári kollégiumban folytatták, s végül jogi tanfolyamra jártak. A legidősebb, az 1817-ben született Józsa mint a kolozsvári 1848-as ifjúság vezére maradt emlékezetes. Verseket írt a Remény zsebkönyvbe, néhány elbeszélést, cikket más lapokba. Aránylag korán, már 1875-ben Tordán elhunyt. László két öccse közül

Endre (1836-1918) unitárius lelkész akart lenni, de miután végigküzdötte a forradalmat, a festészet mellett döntött: Munkácsyval és Benczúrral indult. Aztán visszavonult Kolozsvárra arcképfestőnek. A századfordulón ő a nemesség, arisztokrácia, szellemi kiválóságok legjobb itteni megőrökítője. Ő élt a családból a legtovább. Végül a legkisebb, Mihály (1837-1901) Kolozsvárt tartott ügyvédi irodát, s több, az unitárius egyházi jog körébe vágó tanulmányt írt. Nevét azonban mint okleveles vívómester, elismert sportember tette emlékezetessé.

Kőváry László e népes család második gyermekeként született 175 évvel ezelőtt, 1819. július 7-én. A tordai Unitárius Algimnáziumban a világot látott Abrudbányai Szabó Sámuel igazgató ébreszti fel benne a tudományok iránti érdeklődést. S bár apja szücsöt akart faragni belőle, végül kiharcolja, hogy 1836-ban beiratkozassék a kolozsvári kollégiumba.

Tordához ezután csak szülei kötik, meg egy rossz emlék. 1863 nyarán a szebeni országgyűléssel kapcsolatos egyik hazafiatlanak vált nyilatkozata miatt majdnem tettelesen bántalmazzzák, el kell a városból menekülnie. Megfogadja - és szavát be is tartja -, hogy többet nem teszi lábát e városba. Szüleinek azonban házat vesz Tordán, s halála előtt emlékoszlopot állíttat sírjukra.

Nem célunk részletezni azt a hosszú utat, amelyet Kőváry László befutásáig megtett.¹ A kolozsvári Unitárius Kollégium diákoskodása idején a reformeszmék lázában égett. Innen indult el az amerikai utazó és a demokratikus eszmék közvetítője, Bölöni Farkas Sándor; a Kőváry előtti generáció vezéregyéniségei Szentiváni Mihály és Kriza János, a népies költők voltak. Az ő Remény zsebkönyveiben jelentek meg első versei, epigrammái. Kortársai és versenytársai közül Berde Aron vegyész-meteorológus, Jakab Elek meg Kolozsvár múltjának feltárója lett. A tanári karból ketten voltak rá nagy hatással: az egykori eposzíró, a történelmi tárgyak előadója Aranyosrákosi Székely Sándor és a polihisztor Brassai Sámuel. Az utóbbi a természettudományos tárgyakat adta elő. A még pályája kezdetén levő Brassai új szellemet hozott a kollégiumba, maga köré gyűjtötte a legtehetségesebb diákokat, és irányításukról gondoskodott. Kőváry is elmeséli, hogy őt eleinte a reál tárgyak felé bízta, majd mikor felismerte humán beállítottságát, a klasszikusok tanulmányozására fogta. A kollégium és Brassai egész életútját meghatározták. Brassai iránti szeretetéről, tiszteletéről többször is vallott, ő szervezte meg századik születésnapja megünneplését, s ő írta róla az első könyvet 1897-ben. Az Unitárius Kollégiumban akkor még nem volt jogi tanszék, így 1840-42 között a reformátusoknál Tunyogi Csapó Józseftől hallgatja ezt a diszciplinát, majd pár hónapig jurátuskodik a marosvásárhelyi Királyi Táblánál, s még 1842-ben megszerzi az ügyvédi oklevelet. Eddigi pályájában nincs semmi rendkívüli. Nyilván lelkesítik a reformkori eszmék, az 1841 őszen megnyíló kolozsvári országgyűlés munkálatait figyeli, s szabad idejében a Székelyföldet járja. Itteni élményeit összegezi első kötete, a *Székelyhonról* (1842).

Jurátus korában, majd nevelősködése idején eljár a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárba, s itt kap kedvet a kutatásra. Közben a kolozsvári Tilsch könyvkiadó Brassai ajánlására őt kéri fel Erdély első statisztikájának elkészítésére. Ez az 1847-ben megjelenő mű két könyvből áll. Az első a tárgyi és élővilágot veszi számba, a második, igen rövidre fogott rész, a "szellemi erők álladalmá"-t, vagyis a tudományt, a művészetet és az iskolát.

Ilyen előzmények után robbant be Kőváry életébe az 1848-as forradalom és szabadságharc. Nemzetőrként kezdi a kolozsvári Farkas utcai században, majd májustól az Ellenőr című politikai lapot szerkeszti. Júniusban már Pesten van rá szükség a Statisztikai Hivatalnál. A Honvédelmi bizottság futárként októberben az agyagfalvi nagygyűlésre küldi, végül 1849 márciusától Bem seregében őrnagy rangban - akárcsak Petőfi - hadi tudósító és tábori történetíró. Augusztus 26-án Zsibónál teszi le a fegyvert, s 1850 szeptemberéig bujdosik a Székelyföldön.² Az

ezt követő meghurcoltatás és fogság idején kezd Erdély régiségeiről könyvet írni. Ez 1852-ben - az Akadémiának ajánlva - meg is jelenik. Ennek is köszönheti, hogy a császári kormányzat két évvel később Erdély északnyugati megyéi "építészeti emlékeinek konzervátorává" nevezi ki. Az építészeti emlékek után számba veszi, s kötetben adja ki (1853) a természeti nevezetességeket. A következő művei is mind forrásértékűek és úttörő jellegűek. Erdély 257 nevezetesebb családjának adatait gyűjti csokorba 1854-ben. Nem csak a főúri és nemes, hanem a patinás polgárcsaládok is belekerülnek a könyvbe. 1857-re összegyűjti Erdély történelmi regéit és adomáit, három évvel később a magyar családi és közéleti viseletek bemutatására vállalkozik. A rengeteg búvárkodás, gyűjtés az 50-es évek végére megérleli benne az elhatározást, hogy fel kell dolgoznia egész Erdély történetét: "Mert sok a munka, s ha mindegyikünk csak remeket akar, ha senki sem határozza el magát az úttörők keserű poharát kiüríteni, akkor a sziszifuszi munkát százan meg százan fogják elül kezdeni, s Erdélynek története még sem lesz".³

Kóváry 1859-1866 között jelenteti meg hat kötetben Erdély első magyar nyelvű oknyomozó történetét.⁴ Mintegy másfél évtizednyi gyűjtőmunkáját összegezi, jóformán alig támaszkodhat mások előmunkálataira. Így utóbb számos forrását hamisítványnak, számos elméletét tévesnek minősítik, de övé marad az úttörés érdeme. Az eseményeket 1848-ig vivő hat kötethez még kettőt szoktak hozzászámítani. Kóváry ugyanis jegyzetei és élményei alapján megírta és 1861-ben kiadta Erdély történetét 1848-49-ben, amihez egy külön 200 lapos okmánytárat mellékel. Így jött létre az a monumentális munka, amelyet főművének tartanak, s amelynek alapján kiérdemelte az Erdély történetírója címet. Ennek köszönheti megkésített akadémiai levelező tagságát (1883) és a kolozsvári egyetem tiszteletbeli doktori címét (1902).

Az 1860-as évek gazdasági fellendülése őt is - akárcsak Berde Áront - a közgazdaság felé tájolja. Főleg a biztosításügy érdekli. Kisebb-nagyobb füzetekben ismerteti a külföldi és magyarországi intézeteket. Maga is takarékpénztár alapító és igazgató. Csak az akadémiai levelező tagság téríti vissza a történelem műveléséhez. Történetbölcseleti előtanulmányok után a millenniumra meg akarja írni Magyarország történetét. Próbafejezeteiről az Akadémián lesújtó bírálatot kap. Időközben sokat fejlődött a tudományág, romantikus látásmódja már időszzerűtlen. Ő azonban a bírálatokat magáévá téve rendületlenül dolgozik, s ha nem is a millenniumra, de Árpád halálának évfordulójára elkészül a két vaskos kötetet kitevő összegzéssel: *Magyarország története nemzetközi helyzetünk szempontjából*. A második kötetet (1909) már unokaöccse, Kövendi Weress Sándor rendezti sajtó alá, s e megható ajánlás vezet be: "Kedves nőm, Knausz Johannának - kinek hosszú életemet, mint író ösztönömet köszönöm -, e kötet kiadójának ajánlva".

Kóváry kétségtelenül sokat köszönhetett feleségének. Az addigi szépreményű "zsurnaliszta és literátor" e házasság révén egyszeriben Kolozsvár tekintélyes polgárává emelkedett. Knausz Johanna (1831-1918) Tilsch János (1774-1853) neves kolozsvári könyvárus és kiadó unokahúga, egy sziléziai származású német család leszármazottja volt. Rokonságban állt a város patrícus társadalmával, több házas telket,⁵ birtokot kapott hozományba, anyagi jólétet, függetlenséget biztosított urának. 1854. június 4-én kötöttek házasságot és bizonyára ekkoriban költöztek a Bástya utca 1. szám alatti sarokházba.

Kóvári már eddig is írt és tett Kolozsvárért. A város első játékos-verses ismertetését a Györke-sorozat számára készítette. Kelemenelkén a sárdi Simén családnál nevelősködve az öt lány mellett a kisfiút, Györgyöt is oktattatja. Ennek elemi szinten kell az ismereteket megfogalmazni. És Kóváry verses tankönyveit

közkinccsé teszi: *Győrke Erdélyt utazza, Győrke geográfiája és története Erdélyről, Győrke meséi és példázatai, Győrke történeti anekdotái, Győrke állatországa*. Vagy kilenc füzet jelent meg e sorozatban 1847-től az 1860-as évek elejéig, nem egynek öt-hat kiadása ismeretes. Évekig az elemisták Györkével járták Erdélyt és a világot, a tudományok dűlőit.

Tilsch János kiadásában 1847-ben megjelent *Győrke Erdélyt utazza* még megyénként ismerteti az országot s Kolozs megyénél így ír a városról: "Kolozsvár-megyének/ Kolozsvár a feje/ Az egész országban/ Városink eleje./ A főkormányzónak/ Ez a lakvárosa,/ Huszonöt ezerre/ Felmegyen lakosa./ Három főiskola/ Virágzik kebliben./ Kaszárnya, fellegvár/ Állnak védelmiben./ Egy templom és torony/ Épül a városon,/ Melyeken nem leszen/ Párja ez országban./ És hogy építsék ezt/ És a nagy kaszárnyát/ Lerontá korunk/ Kolozsvár várfalát./ Itt született Mátyás/ Király az Óvárban,/ És itt nevelkedett/ Kisgyermek korában." A verszet arra utal, hogy a főtéri templom tornyát, a kétágú templomot és a későbbi Hunyadi téri Szentgyörgy kaszárnyát akkoriban építették jórészt a várfalak kövei felhasználásával. Az V. javított képes kiadás (1863) már a *Győrke Erdélyt újra utazza* címet viseli, s újít - a név szerint meg sem jelölt - szerző: folyómedrek szerint járja be az országot. Itt a szöveg így hangzik: "Kis-Szamos mente/ Kolozsvár szép város,/ Nevezetes egy hely,/ Erdély úri népe/ Rendesen itt székel./ Múzeum és színház/ S három főiskola/ Teszik a földiszét/ És meg fellegvára./ Itt van az országnak/ Az ő kormányzója,/ Bocskay és Mátyás/ Király itt születése." Kőváry utal rá, hogy megalakult az Erdélyi Múzeum-Egyesület, s megemlíti a színházat és a Bocskay-szülőházat, amelyek az előző szövegből hiányoznak.

Erdély régiségeit először 1852-ben, majd az újabb kiadások során 1866-ban és 1892-ben veszi számba Kőváry.⁶ Természetesen itt a kolozsvári épületek is megkapják a maguk fejezeteit. A kolozsmonostori apátságot, a főtéri és a Farkas utcai gótikus templomokat, a Mátyás- és a Bocskay-szülőházat, valamint a főkormányzó palotáját tartja figyelemre méltónak.⁷

Kőváry nevét főleg mint szerkesztőt ismerte meg a város. A forradalmi idők szócsövét, az 1848. május 2-án megindított Ellenőrt szerkesztette július 23-ig. A heti négy alkalommal megjelenő politikai lap főleg az unió érdekében mozgósított. Mikor Pestre hívják a Statisztikai Hivatalhoz, kénytelen a szerkesztést barátjának, Dósa Dánielnek átadni, ő csak tulajdonosként szerepel a lap megszűntéig, november 14-ig. Az önkényuralom éveiben az Erdélyi Naptár két kötetét (1854, 1855) szerkeszti. Ezek valóságos monográfiái az akkori itteni életnek. Mindegyikben számos írást maga Kőváry jegyez. Statisztikai, címer és pénztani fejezetek mellett összeállítja az erdélyi naptárirodalom történetét, a kolozsvári színház forradalom utáni három évének az eseményrendjét, Erdély 1849-1854 közötti kronológiáját. "Szépítő-bizottság" felállítására biztat: "Édenkertté lehetne varázsolni Erdélyt, de csak úgy, ha a természetet mi is segítjük".⁸ Napirendre tűzi a temető rendezését és a halottak napja megtartását (mifélekké addig ez nem volt divat). A leghosszabb ideig a Korunk című politikai lapot szerkeszti. Ezt 1862. szeptember 3-án veszi át Fekete Mihálytól. Márki Sándor szerint Bástyá utcai házában, majd 1864-től a főtéri gróf Gyulai (Wass) házban unitárius diákok és teológusok segítségével végezte a szerkesztést. Tárca rovata a pesti lapokéval vetekedett. Politikai szempontból Deák-párti volt. A kiegyezés előkészítését és az unió elismertetését tartott fő feladatának. A kiegyezéskor (1867. július 31.-ével) meg is szűnt. De Kőváry élete végéig vérbeli újságíró maradt, szinte valamennyi kolozsvári napilapban, folyóiratban jelentek meg közéleti, gazdasági és történelmi cikkei, tanulmányai.

Kolozsvár szabad királyi városa részéről 1869-ben kapott először megtisztelő feladatot Kőváry. A kiegyezést követő első népszámlálás itteni bizottsága

elnökéül választották. Ez természetesen is tekinthető, hiszen nála ismertebb statisztikusa nem is volt a városnak. 1871-ben Pestre hívták az újjászerveződő Országos Statisztikai Hivatalhoz főtitkárviselőnek, s csak felesége kérése marasztalta Erdélyben. A népszámlálás az 1869. december 31-i helyzetet rögzítette, s eredményeit egy külön füzetbe jelentette meg Kőváry.⁹ Az előzményeket bemutató fejezetben jellemzi az eddigi (1785, 1829-31, 1851, 1857) népszámlálásokat, s rámutat, hogy ez az első minden szempontra kiterjedő tudományos jellegű összeírás, mely egyéenként veszi számba a lakosokat. Ismerteti a tizedenkénti számlálás módszertanát, s azután külön fejezetben a lakásviszonyokat majd a népességi adatokat közli. Kolozsvár akkoriban a maga 25 ezer főjével Erdély - Brassó után - második, a "magyar korona" 13. városa volt. A lakosok közül 20265 magyar, s mindössze 51,8 % tudott írni. A 3296 házból 243 volt egyemeletes és 13 kétemeletes. A terek és utcák száma 148-ra rugott. Mint Kővári is említi, ez az összeírás egy kritikus pillanatot ragadott meg: amikor Kolozsvár már elvesztette fővárosi jellegét, de még a vasút nem érte el új életritmust diktálva.

Az 1860-as évektől Kőváry több olyan bizottságban, választmányban kap-eleinte többnyire jegyzői, titkári - tisztséget; amelyeknek ranglétráján rendre felemelkedik, s a rendelkezésére álló adatokat összefoglalva kis füzetben jelenteti meg történetüket. Élete három sikerének és egy kudarcának emlékét őrzi ilyen füzet. A kudarcnak ma már nincs nyoma: az 1858-ban létesült Kolozsvári Kisegítő Takarékpénztár egyik alapító tagja, 1876-tól titkára, 1888-tól igazgatója volt. A pénztár első huszonöt évének történetét kis kötetben ismertette.¹⁰ Akkor még nem sejtette, hogy vezetése idején csődbe jut a pénztár (1893) és a bukásért többen őt fogják vádolni.

Maradandóbb másik három füzetének anyaga. A főtéri (akkor még piaci) templom körüli falnak nekiépített kis boltok, műhelyek lebontása már 1791-ben foglalkoztatta a városatyákat. 1852-től Schütz János vette kezébe az ügyet, a város képviselő testületében külön bizottságot hozva létre. A fő nehézség onnan adódott, hogy a boltok többsége a katolikus egyház tulajdonát, fő jövedelmi forrását képezte. A püspökség csak megfelelő kárpótlás, csereépületek ellenében engedélyezte a bontást. Tehát ehhez pénzalapot kellett létrehozni. A bizottságba 1862-től kapcsolódik be Kőváry mint jegyző és ellenőr. A bizottság és a pénzgyűjtés történetét, a tárgyalások adatait 1886-ban már mint az alap gondnoka és pénztárosa foglalja össze kis röpiratban.¹¹ Ez volt az a pillanat, amikor úgy nézett ki, hogy a szedett-vedett épületek helyére az egyház neogótikus sarokházakat épít a templomkertbe. E terv megghiúsítását szolgálta a füzet. Közben a sajtó is felkarolta az ügyet, s végül az 1890-es évek elejére felszabadult a templom környezete. Így vélekedik e füzetben Kőváry: "Kolozsvár, Erdély egykori fővárosának piaca a legfestőibb látványok egyike. Közepén négy század előtt templom s korunkban melléje egy torony emeltetett, melyek nagysága, szépség s műbecs tekintetében bármely város büszkeségei lehetnének".

A kolozsvári Sétatér háromnegyed százados történetét is Kővárynak köszönhetjük. Az 1810-es években még kerti mulatónak bérbe adott Hangyás be-
rekben az Asszonyi Jótékony Egyesület kezd el parkot kialakítani 1830 táján. Az 1838-ban megalakult Sétahely-bizottság már mérnöki tervekét készítette. Majd 1866-tól a Sétatér-egylet viszi tovább a munkálatokat. Ennek választmányi tagja lesz Kőváry. 1873-tól 1886-ig ő a Sétatér igazgatója. Ekkoriban jön létre az a ritka szépségű park, mely máig is a város egyik büszkesége. Mikor leköszön az igazgatóságról, akkor jelenteti meg kis füzetét.¹² Ugyancsak Kőváry dolgozta fel a testezés helyi hagyományait. 1897. június 12.-én ünnepelték a kolozsvári Tornavívoda Intézet fennállásának negyedszázados jubileumát. Erre az alkalomra írta kettős mottóval ellátott ünnepi visszaemlékezését.¹³ Az egyik közismert: "Ép testben ép lélek". A másik, ami Kőváry vezéreszméje, ritkábban hallható: "Fortes

creantur fortibus et bonis" - Jóktól és erősektől származnak a vitézek. Vagyis a nemzeti önfenntartás előfeltétele az edzettség. A magyarok pedig örökletesen harcos, sportkedvelő nép. Az egyik fejezet a negyvennyolcas forradalom előtti kezdeményezéseket tekinti át. A Széchenyi és Wesselényi hatásából kiindulva Kendeffy Ádám példamutatásán át jut el a Biasini-féle 1818-ban megnyitott első vívóiskolaig. Felsorolja a lovaglás, lövészet, korcsolyázás, vadászat első szervezeti kereteit. A forradalom után 1862-ben megint egy vívóiskola jelenti a kezdetet, ennek már egyik vezetője, majd mestere is Kőváry Mihály. A Sétatér-egylet 1865-től a csónakázást, korcsolyázást támogatja. Aztán létesül Korcsolya-egylet, lövölde is. 1865-ben pedig Jósika Lajos báró egy 16 tagú csoportot hoz létre, melynek célja egy tornavívoda létesítése. A csoport jegyzője Kőváry László. 1872-ben a csoport egyletté alakult, s 1873-ra a mai Széchenyi téri vásárcsarnok területén felhúzzák a tornavívoda épületét. Kőváry az ezt követő eseményeket is számba veszi: a Kolozsvári Atlétikai Club (KAC) az Erdélyi Kárpát-Egyesület (EKE) valamint a Kerékpár-egylet megalakulását. A jubileumi rendezvényen nyolc sportcsoportban folytak a mérkőzések.

A közösségi szerepvállalások mellett Kővárynak van egy egyéni várostörténeti jelentőségű kezdeményezése. Sajnos, erről nem írt beszámolót, csak utalásokat tett rá. A Fellegvár mögötti, az új állomásra és kialakuló javítóműhelyekre néző domboldalon 50 000 m²-es birtokát az 1880-as években négy utcára osztva közel száz telekre parcelláztatta, s ezeket utólagos törlesztés mellett eladta vasúti alkalmazottaknak. Ez lett a Kőváry-telep. A négy utca: Nagy (Új), Szélső (Raktár), Közép (Kárpát), Kalauz utcák közül az első máig az ő nevét viseli. Egyik dolgozatában előrelátóan írta Kőváry: "Ez az oldal lankás fekvése, kilátással a Nádas mentére és az indóházra, két szögletén ivóvíznek használt csorgókkal, 5-8 m mély kutakkal... (egy) új városrész központja".¹⁴

Az 1870-es és 1880-as években a köztisztviselőben álló polgár és tudós minden jelentős kolozsvári esemény részese. 1877-ben egyháza Berde Áron helyére őt választja az Unitárius Kollégium felügyelő gondnokául. Úgyhogy három évtizeden át egykori iskolája életének minden fontosabb mozzanatával kapcsolatban kikéri a véleményét. Meghívják a tanácskozásokra, vizsgákra, ünnepélyekre, s ő el is megy, gyakran írásban adja be véleményét. Az egyházi-iskolai mozgalmakat sokszor adománnyal támogatja. 1890. szeptember 1-i érettségi találkozáján 100 forintra támogatja a tanári nyugdíjalapot,¹⁵ könyvtára legbecsebb darabjait a kollégiumra hagyja. Az egyház folyóiratában, a Keresztény Magvetőben 19 írása és tanulmánya jelenik meg, közülük néhány forrásértékű közlemény az unitarizmus múltjára vonatkozóan. A Dávid Ferenc Egyletnek is aktív tagja, lapjában, az Unitárius Közlönyben János Zsigmondról (1888), Darkó Károlyról (1892), Lázár Istvánról (1900) közöl megemlékezést.¹⁶

1881-ben a háza szegleténél fekvő óvári kispiacot, vagy inkább zsidóvásárt az ő sürgetésére szüntetik meg, s Pákey Lajos tervei szerint a teret parkká alakítják. A Híd (ma Dózsa György) utcától a Sétatér (ma Emil Isac) utcáig pedig járdát építenek. Haller Károly polgármesterré választásától, 1884-től ő a városi Szépitő Egylet fásítási bizottságának az elnöke. Sokat tesz a temető rendezéséért, fásításáért is. 1885-ben az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület, az EM-KE egyik alapító tagja. Beválasztják mind a közgazdasági, mind pedig az irodalmi szakosztályba. 1888 őszén az Erdélyi Irodalmi Társaság alapítói közé tartozik, 1892-ben pedig tiszteleti tagságra érdemesítik. Az alkotó közgyűlésen a "Negyvennyolc előtti irodalmi viszonyaink" címmel olvasott fel értekezést,¹⁷ s a későbbiekben sem vált hűtlenné a társasághoz. 1888-ban a város részéről a Kereskedelmi Akadémia felügyelő bizottságába választották.¹⁸ Ezeket csak megkoronázta a kívülről jött elismerés, az akadémiai levelező tagság (1883).

A rendelkezésünkre álló adatokból nem sikerült megállapítani, hogy mikor lett Kóváry Kolozsvár szabad királyi város törvényhatósági bizottságának a tagja. Valószínűleg az adó összege alapján került be a város vezető tanácsába, s itt az 1880-as évek közepén a közigazgatási bizottság előadójául választották. Több alkalommal is jól felépített, nyomtatásban is közzétett beszédben körvonalazta a város jövőjére vonatkozó elképzeléseit. 1888-ban Kolozsvár közigazgatási fejlődésének feltételeit próbálta összefoglalni.¹⁹ Sorra veszi a jónak mondható közegészségügyi feltételeket, a lakás- és építkezési viszonyokat. Itt rámutat, hogy a város utcavonal-hálózata mintaszerű, csak a frontvonalakat és szinteket kell rendezni. Az új építkezések, terjeszkedések irányát meg kell szabni. Aztán bemutatja a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem helyzetét, a város kilenc pénzintézetét és a közlekedést. Akkor a Szamoson át épülő állomás felé vezető új vashíd közelgő befejezése volt a nagy esemény. Az alépitményeket Maetz Frigyes tervezte, a vas részeket a pesti Sclick-cég szállította. Végül a város és a két legközelebbi tájegység (a Havas és a Mezőség) sajnálatosan rossz kapcsolatát boncolgatja. E dolgozat számos történelmi visszautalással körképet nyújt az akkori város gondjairól.

1890-es "közigazgatási előadói tanulmány"-a a fürdőügyet próbálja felkarolni azzal, hogy bemutatja utazási élményei alapján a karlsbadi és ischli viszonyokat.²⁰ 1892-es jelentése a köztisztasági és közegészségügyi viszonyokat elemzi hét fejezetben.²¹ Itt is mindig az előzményekhez méri a jelent, s a külföldhöz a jövőt. Az utcák tisztántartását, egészséges lakrészek, tágas középületek, árucarnokok építését, a vízvezeték és csatornák lefektetését, fürdőintézetek létesítését ajánlja. Foglalkozik a temető rendezésével és a közkórház kitelepítésével, a szórakozási, sportolási viszonyokkal. Igazi "városatya"-ként figyeli Kolozsvár alakulását. Célkitűzéseivel egy modern nagyváros kereteit igyekszik megteremteni. Nem csoda, hogy a tiszteletbeli főjegyzői címmel is kitüntették.

Kóváry büszke volt arra, hogy már 30 évvel korábban felvetette a millennium megünneplésének gondolatát. Igaz, ő azt 1892-re tervezte.²² Így nem csoda, hogy figyelemmel követte az 1896-os eseménysorozat minden mozzanatát, s ő is írta meg a millennium lefolyásának történetét.²³ Ebben a dokumentum értékű kötetben a kolozsvári eseményeket is ismerteti. Külön fejezetet szentel a Mátyás-szobor alapkövetételének.²⁴ Ismerteti a város és a megye díszüléseinek az eseményeit. Kevésbé közismert, hogy ekkor helyezték el a Technológiai és Iparmúzeum, valamint az Építő-, Fa- és Fémipari Szakiskola épületeinek alapköveit is. Ezek ma a Műegyetem Malom utcai székházai.

A 80 éves tudós mindenre figyel. Így nyomon követi a csatornázás munkálatait, s az ásatásokkal felszínre kerülő leletekről ír összefoglaló cikket 1898-ban.²⁵ A következő évben a jeles kolozsvári születésű történész halálát követően mozgalmat indít, hogy emléktáblával jelöljék meg Szilágyi Sándor Farkas utcai szülőházát.²⁶ Felsőről még néhány kolozsvári épületet, amelyet illenék táblával ellátni.

Az 1900-as években már kevesebbet szerepel Kóváry a város közéletében. Ennek nem annyira az érdeklődés hiánya az oka, hanem az, hogy minden erejét Magyarország történetének a megírására fordítja.

Élete 89. évében, 1907. szeptember 25-én bekövetkezett halála nem kelt nagy feltűnést, természetszerűnek tartják. Az illő végtisztességadás nem marad el. A napilapok gyászkeretes cikkeiben búcsúztatják. A halottas kápolnánál Ferencz József püspök mond temetési beszédet, Péterfi Dénes imádkozik, az unitárius teológusok kórusa énekel. Márki Sándor az Akadémia, a történelmi, genealógiai, etnográfiai társaságok és az Erdélyi Irodalmi Társaság részvétét, Gál Kelemen a kollégium gyászát tolmácsolja. A kollégium külön gyászjelentést is kiad. Két alaposabb méltató dolgozat készült Kóváryról. Az egyiket unokaöccse,

Kozma Ferenc írja, s a Keresztény Magvetőben jelenik meg, a másikat Márki Sándor az Akadémia 1910. április 25-i "összes ülésén" olvassa fel. Egyik sem kimerítő. Ci kkeinek, kiadványainak a könyvészetét Köblös Zoltán állítja össze az Erdélyi Múzeum részére.

A hű feleség gondosan ápolta férje emlékét. A Házsongárdi temető lutheránus sírkertjébe tekintélyes fehér márvány emlékoszlopra vésette e feliratot: "Itt nyugszik/ Újtor dai/ Dr. Kőváry László/ történétíró/ született 1819. júl. 7./ meghalt 1907. szept. 25./ Hazája történetét írván/ e kőnél maradandóbb emléket/ állított magának". A kővön kivésott lúdtoll utal a halott állandó munkaszökevényére. 1918 januárjában a hitves is e sírba költözött, de még meghagyta, hogy közös otthonukra emléktáblát helyezzenek. Az év nyarán készült el a Karolina tér sarkán ma is látható tábla^{2 7}: "Itt élt és írta/ Erdély és Magyarország történetét/ Dr. ÚJTORDAI KŐVÁRY LÁSZLÓ történétíró/ a Magyar Tud. Akadémia tagja stb./ Sz. 1819 - Megh. 1907".

JEGYZETEK

¹ Kőváry életútját, munkásságát eddig hárman is kutatták, de mindmáig hiányzik egy átfogó Kőváry-monográfia. Adataink többségét Kozma Ferenc (Ellenzék, 1907. szept. 26. és Keresztény Magvető, 1908. 121-142.) valamint Márki Sándor (*Emlékbeszéd Kőváry László lev. tag felett*. Budapest, 1910.) dolgozataiból, továbbá Bálint József bevezető tanulmányából (Kőváry László: *Tájéképek utazási rajzokban*. Bukarest, 1984.) vettük. Feltételezésünk szerint július 7-i születési dátuma a helyes (sírján is ez szerepel), a Márki-dolgozatba sajtóhibaként csúsztatott a július 17., ebből a Magyar Életrajzi Lexikon és Bálint József is átvette.

² *Mi volt Kőváry László 1848-49-ben?* Ellenzék, 1907. szept. 30.

³ Idézi Márki Sándor: *I. m.* 46.

⁴ *Erdély történelme*. Írta Kőváry László. Pesten. I-II. köt. 1859, III. köt. 1860, IV-V. köt. 1863, VI. köt. 1866.

⁵ Az 1899-re megjelent *Kolozsvári Cím- és lakásjegyzék* szerint Kőváry László és neje 6 telek birtokosa. Ezekből egyet 1905-re átírnak Kőváry Endre nevére (Sétatér utca 8. sz.). A pontos címeket a *Kolozsvári útmutató és lakásjegyzék* (1905) közli.

⁶ *Erdély régiségei*. Pest, 1852; *Erdély építészeti emlékei*. Kolozsvár, 1866.; *Erdély régiségei és történelmi emlékei*. Kolozsvár, 1892.

⁷ Az első kiadással párhuzamosan írja meg a Kubinyi Ferenc és Vahot Imre szerkesztette *Magyarország és Erdély képekben* (Pest, 1853) I. kötete számára a Kolozsvár (76-82.l.) fejezetet. A Főtér képét így magyarázza: "Erdély legszebb piacán nyugszik tekintetünk. Nincs piaca e honnak, mely tiszta négyszögben oly szépen volna körülépítve, s melynek négyszögén az utcák oly tervszerűen és egyenest sugározának ki. De nincs egy talpalatnyi tere e honnak, mely annyi óriási eseményeket látott volna, mint éppen Kolozsvár piaca. E néhány négyszög földben termett legtöbb eszme, e téren emelkedik föl Erdély legtöbb nagy embere".

⁸ *Erdélyi Naptár 1855-dik közönséges évre*. Kolozsvár, 1854. 51.

⁹ *Kolozsvár sz. kir. város lakosai és lakásai az 1869-től-70-ki népszámlálás szerint*. Népszámlálási bizottsági jelentés. Jegyzetekkel kísérte Kőváry László bizottsági elnök. Kolozsvárt, 1870.

¹⁰ *A kolozsvári Kisegítő-Takarékpénztár első huszonöt éve*. Az igazgatóság megbízásából szerkesztette Kőváry László egyleti titkár. (Kolozsvár) 1883.

¹¹ *A kolozsvári piaci templom körüli épületek lebontására gyűlt alap keletkezése és fejlődése 1852-1886*. Írta Kőváry László, az alap gondnoka és pénztárnoka. Kolozsvárt, 1886.

¹² *A kolozsvári sétatér keletkezése és fejlődése 1812-1886*. A Sétatér Egylet jelentése 20 év utáni feloszlása alkalmából Kőváry Lászlótól. Kolozsvárt, 1886.

¹³ *Testedző intézményeink múltja Kolozsvárt*. A kolozsvári Tornavívoda Intézet 1897. június 12-én tartott 25 éves jubileuma alkalmára. Írta Kőváry László. Kolozsvár, 1897.

¹⁴ Kőváry László: *Kolozsvár közgazdasági fejlődése, iránya és feltételei 1888-ban.* Kolozsvár, 1889. III. Fejezet.

¹⁵ Keresztény Magvető, 1892. 121.

¹⁶ Köblös Zoltán: *Kőváry László irodalmi munkássága (1839-1907).* Erdélyi Múzeum, 1907. 336-349.; *A Keresztény Magvető I-XLVII. évfolyamának tárgymutatója és tartalomjegyzéke.* Összeállította dr. Borbély Ferenc. Kolozsvár, 1913.

¹⁷ Keleti Virágok. Szépirodalmi folyóirat. 1889. 227-236.

¹⁸ Kiss Sándor: *A kolozsvári bennlakással összekötött Kereskedelmi Akadémia története 1878-1895.* Kolozsvárt, 1896. 309-310.

¹⁹ *Kolozsvár közgazdasági fejlődése, iránya és feltételei 1888-ban.* Kolozsvár, 1889.

²⁰ *A Lajtántúli fürdők szervezete és berendezése tekintettel az erdélyi fürdők kívánalmaira.* Kolozsvárt, 1890.

²¹ *Kolozsvár köztisztasági és közegészségügyi mozgalmai.* Kolozsvárt, 1892.

²² Kőváry László: *Nemzetünk jövője.* Erdélyi írók és művészek almanachja. Budapest-Kolozsvár, 1892. 226-232.

²³ *A millenium lefolyásának története s a millenáris emlékkalkotások.* Budapest, 1897.

24.

²⁴ Maga Kőváry is sokat tett a szobor felállításáért, majd a Magyar Polgár és az Újság 1902-1903-as évfolyamaiban mutatta be és magyarázta a szobrot.

²⁵ *Kolozsvár a föld alatt.* Magyar Polgár, 1898. ápr. 12.

²⁶ Magyar Polgár, 1899. jan. 16., jan. 18.

²⁷ A tábla elkészültéről az Unitárius Közlöny 1918. szeptemberi száma (142.1.) közöl szűkszavú tudósítást. A napilapokban nem találunk adatot a tábla leleplezéséről.

Dr. MOLNÁR ISTVÁN

HELYTÖRTÉNETI ADALÉKOK A SZÉKELYKERESZTÚRI EGYHÁZKÖR EKLÉZSIÁINAK ISMERTETÉSÉHEZ (3.rész)

6. NAGYMEDESÉR

A Nyikó mente középső szakaszában fekvő Siménfalvánál torkollik a Nyikó-vizébe jobb oldalról az Alba-pataka. A Kötő-patak nevű ágának a Fejtő, Tornabérce és a Medeséri-tető keresztezte völgyfejében széltől védett kis katlanban húzódik meg Nagymedesér, s "olyan festői szép fekvése van, hogy a világlátott dr. Wilbur, amerikai professzor megállapítása szerint a legszebb fekvésű unitárius egyházközség" - írja dr. Kiss Elek az Unitárius Evangélium 1933. okt. 8-i 9. számában: a falu részeit megnevező, valamint határa helyneveit ismertető közleményében. A neve helybeli használatban általában Medősér, Medeser. Legrégibb írásos említése a 16. század első felétől ismert oklevelekben Medeser (1526), Medessér (1566) alakban fordul elő. Nevének értelmét sokféleképpen próbálták magyarázni, legvalószínűbb: időszakosan kiszáradó meder, időszakos vízfolyás (Ezt a magyarázatot igazolná az a tény,